

מסכת סנהדרין דף קיג עמוד א

והיתה העיר חרם לה' וישבע יהושע בעת ההיא לאמר ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו בבכרו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה. תניא: לא יריחו על שם עיר אחרת, ולא עיר אחרת על שם יריחו, דכתיב בנה חיאל בית האלי את יריחה באבירם בכרו יסדה ובשגוב צעירו הציב דלתיה. תניא: באבירם בכרו - רשע, לא היה לו ללמוד. בשגוב צעירו - היה לו ללמוד... הכי קאמר: באבירם בכרו היה לו ללמוד לאותו רשע בשגוב צעירו. ממשמע שנאמר באבירם בכרו איני יודע ששגוב צעירו? מה תלמוד לומר שגוב צעירו - מלמד שהיה מקבר והולך מאבירם עד שגוב. אחאב שושביניה הוה, אתא איהו ואליהו למשאל בשלמא בי טמא. יתיב וקאמר: דילמא כי מילט יהושע הכי לט: לא יריחו על שם עיר אחרת, ולא עיר אחרת על שם יריחו? אמר ליה אליהו: אין. אמר ליה: השתא לווטתא דמשה לא קא מקיימא, דכתיב וסרתם ועבדתם וגו' וכתוב וחרה אף ה' בכס ועצר את השמים וגו', וההוא גברא אוקים ליה עבודה זרה על כל תלם ותלם, ולא שביק ליה מיטרא דמיזל מיסגד ליה, לווטתא דיהושע תלמידיה מקיימא? מיד ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד חי ה' אלהי ישראל... אם יהיה... טל ומטר.

הבחירה לעצום עיניים

חיאל בית האלי נוקט עקביות של רשע. דבר לא ימנע ממנו להקים את יריחו על תילה. את המוות השיטתי של בניו הוא מייחס, בתמיכת אחאב, למקרה. חיאל הוא דוגמה לסוג דמות שנדמה שכולנו מכירים. הרשע, ששום עונש או התנפצות דרכו אל סלעי המציאות לא מפריע לו לדבוק במעשיו הרעים או בהשקפתו השגויה. כיצד נתייחס לאנשים כאלה? האם הדרך לעבודת ה' עוברת דרך הוכחות של שכר ועונש?

א. חומרת הרשע העקבי

התעלמות מן העונשים היא בפשטות עוון פלילי בפני עצמו. "ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן ככתוב (ירמיהו ה') עונותיכם הטו וגו', וזה הוא שיגרום להם להסיר הצרה מעליהם. אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו **דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקרי, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות**¹".

התוודענו כבר במסכתנו לעקביות כזו בדרך רעה:

"אליהו הצדיק היה מחזר על תפוחי רעב שבירושלים, פעם אחת מצא תינוק שהיה תפוח ומוטל באשפה. אמר לו: מאיזה משפחה אתה? - אמר לו: ממשפחה פלונית אני. - אמר לו: כלום נשתייר מאותה משפחה? - אמר לו: לאו, חוץ ממני. - אמר לו: אם אני מלמדך דבר שאתה חי בו אתה למד? - אמר לו: הן. - אמר לו: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד - אמר לו הס, שלא להזכיר בשם ה'. שלא לימדו אביו ואמו. מיד הוציא יראתו מחיקו, ומחבקה ומנשקה, עד שנבקעה כריסו ונפלה יראתו לארץ ונפל הוא עליה"².

¹ רמב"ם, הלכות תעניות, פרק א', הלכות ב, ג.

² סג, ב- סד, א.

מגמת המעשה של חיאל, משתלבת עם אדישותו ביחס לעונש הצפוי לבונה את יריחו. שהרי מה הייתה מגמת יהושע?

"כל המופתים אינם אמתיים רק מי שראם, אך לעתיד ישוב זכרם סיפור, ואפשר שיזיבם השומע, וידוע שאי אפשר להיות וגם לא יצויר שיהיה מופת עומד קיים לדורות לבני אדם כולם... ולזה הטעם בעצמו, **החרים יהושע מי שיבנה יריחו לעולם, להיות המופת ההוא קיים עומד**, כי כל מי שיראה החומה ההיא שקועה בארץ, יתבאר לו שאין זה תכונת בנין שנהרס אבל נשקע במופת³. אם כן, יהושע רצה שיריחו תדגים את ההשגחה האלוקית, וחיאל חפץ להתעלם ממנה. למעשה, כפי שעולה מן הגמרא, חיאל לא בנה כלל את יריחו, אלא עיר אחרת שקרא בשם יריחו⁴. אכן, יריחו נמצאת בממלכת יהודה, ואנו בממלכת ישראל עסקינן⁵.

ב. הניסים כמחנכי ישראל

קושייתו של אחאב בגמרא דורשת תשובה. אליהו הנביא סבר שהתשובה היא אין הכי נמי. יש לקיים את מלוא הקללות המיועדות, כדי להשיב את ישראל בתשובה. דרך חינוך זו הגיעה לשיא כשאלוהו יזם הורדת אש מן השמים.

לו ניהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה: לז ענני ה' ענני יודעו העם הזה כי אתה ה' האלהים ואתה הסבת את לבם אחרנית: לח ותפל אש-ה' ותאכל את-העלה ואת-העצים ואת-האבנים ואת-העפר ואת-המים אשר-בתעלה לחכה: לט וירא כל-העם ויפלו על-פניהם ויאמרו ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים⁶:

אכן, מעמד נשגב והתעלות, אולם כגודל העליה גודל הנפילה. מהר מאוד אליהו מגלה כי נותר לבדו.

א ויגד אחאב לאיזבל את כל אשר עשה אליהו ואת כל אשר הרג את-כל- הנביאים בחרב: ב ותשלח איזבל מלאך אל-אליהו לאמר כה-ועשון אלהים וכה יוספון כי-כעת מחר אשים את-נפשך כנפש אחד מהם: ג וירא ויקם וילך אל-נפשו ויבא באר שבע אשר ליהודה וינח את-נערו שם: ד והוא הלך במדבר דרך יום ויבא וישב תחת רתם אחד וישאל את-נפשו למות ויאמר רב עתה ה' קח נפשי כי-לא טוב אנכי מאבתי: ... ח ויקם ויאכל וישתה וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלהים חרב: ט ויבא-שם אל-המערה וילן שם והנה דבר-ה' אליו ויאמר לו מה-לך פה אליהו: י ויאמר קנא קנאתי לה' אלהי צבאות כי-עזבו בריתי בנני ישראל את-מזבחתך הרסו ואת-נביאיך הרגו בחרב ואותר אני לבדי ויבקשו את-נפשי לקחתה: יא ויאמר צא ועמדת בהר לפני ה' והנה ה' עבר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' לא ברוח ה' ואחר הרוח רעש לא ברעש ה': יב ואחר הרעש אש לא באש ה' ואחר האש קול דממה דקה: יג ויהי כשמע אליהו וילט פניו באדמתו ויצא ויעמד פתח המערה והנה אליו קול ויאמר מה-לך פה אליהו: יד ויאמר קנא קנאתי לה' אלהי צבאות כי-עזבו בריתי בנני ישראל את-מזבחתך הרסו ואת-נביאיך הרגו בחרב ואותר אני לבדי ויבקשו את-נפשי לקחתה⁷:

³ מורה נבוכים חלק ג פרק נ.

⁴ רש"י ד"ה: את יריחו.

⁵ מרגליות הים אות יח. ובאות יב האריך להוכיח שיריחו במקומה כבר נבנתה, וקצת תמה שלא נזכר עונש הבונה.

⁶ מלכים א פרק יח.

⁷ מלכים א פרק יט

בפשטות, ה' מורה לאלוהיו כי לא זו הדרך לחנך את העם, להראות לפניו ניסים מופלאים: "הראה לו כי במחנה רוח ורעש ואש אין ה' בם, רק בקול דממה, וממנו ילמדו שלוחיו ונביאיו בל יסערו סער בל ירעשו רעש ובל יבעירו אש כמו שעשה אליהו בקנאתו לה' צבאות שעצר את השמים ושחט את נביאי הבעל, כי ה' ישלח את נביאיו שיבואו אליהם בקול דממה, וימשכו את העם בעבותות אהבה ובדברים רכים"⁸.

נציע דרך אחרת לתרץ את קושיית אחאב, מדוע לא נמנע גשם: "על הציבור בכללו נאמר 'וסרתם ועבדתם אלוהים אחרים ועצר את השמים ולא יהיה מטר' וכלפי שמיא גליא דאם אחאב ואשר איתו עבדו ע"ז... כלל ישראל לא סרו לעבוד ע"ז ובכן, אין מקום חלות קללה זו. אבל לוותטא דיהושע, הרי על היחיד נאמרה, וכיוון שחילאל בנה, רבצה בו אלתו של יהושע"⁹.

גם השגחה זו, וודאי שהיא באה להוליך את האדם אל יוצרו. אולם הדרך שונה במקצת: "ובעבור כי הקדוש ברוך הוא לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון. והחמיר מאד בענין הזה... והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלהים... **ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה**, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריחנו ענשו, הכל בגזרת עליון כאשר הזכרתי כבר (בראשית יז א, ולעיל ו ב). ויתפרסמו הנסים הנסתרים **בענין הרבים** כאשר יבא ביעודי התורה בענין הברכות והקללות, כמו שאמר הכתוב (דברים כט כג כד) ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם, שיתפרסם הדבר לכל האומות שהוא מאת ה' בעונשם. ואמר בקיום וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך"¹⁰.

אם כן הקשר בין מעשים לשכר הינו 'נס נסתר' והוא נשען על אמונה וזיכרון.

ג. מדוע לא יבוא נס פעמיים בשבוע?

מדוע באמת לא יעשה הקב"ה נס לכל רשע או כופר? שתי תשובות בדבר, כמעט הפוכות, ואף על פי כן משתלבות לעניות דעתי. האחת היא שאין ערך לאמונה הנכפית על האדם בהוכחות מוחצות. וכי יש לו ברירה? הקב"ה רוצה שאדם יגיע לאמונה מבחירה. התשובה השנייה היא שהדבר לא יעזור. אפילו נוכח הוכחות מוחצות יכול 'כופר' להקשות ערפו. חיאל יוכיח!

עקשנותו של חיאל מזכירה לנו את פרעה, שלאחר תשע מכות והתראות רבות שהתקיימו, הוזהר לפני מכת בכורות, ועדיין, בשעה היעודה נאמר עליו: כט וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה וְה' הָקָה כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבְּכֹר פְּרָעָה הַיֹּשֵׁב עַל-כִּסֵּאוֹ עַד בְּכוֹר הַשֶּׁבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה: ל וַיָּקָם פְּרָעָה לַיְלָה הוּא וְכָל-עַבְדָּיו וְכָל-מִצְרָיִם וַתְּהִי צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרָיִם כִּי-אֵין בֵּית אֲשֶׁר אֵין-שֵׁם מֵת: ¹¹ " (ל) "ויקם פרעה – ממטתו"¹².

⁸ מלבי"ם מלכים א פרק יט.

⁹ מרגליות הים קיג עמוד א אות כ.

¹⁰ רמב"ן שמות פרק יג.

¹¹ שמות פרק יב.

על כרחק אתה מתפעל: עד כה לא נפל דבר מהתראות משה רבנו, ובכל זאת פרעה ישן בשעה המיועדת לפורענות!

ידועה שיטתו של הרמב"ם, כי מפרעה ניטלה הבחירה החופשית:

"ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דיין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה ... לפיכך כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה, לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר הבה נתחכמה לו, נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו, לפיכך חזק הקדוש ברוך הוא את לבו, ולמה היה שולח לו ביד משה ואומר שלח ועשה תשובה וכבר אמר לו הקדוש ברוך הוא אין אתה משלח שנאמר ואתה ועבדיך ידעתי וגו' ואולם בעבור זאת העמדתך? כדי להודיע לבאי העולם שבזמן שמונע הקדוש ברוך הוא התשובה לחוטא אינו יכול לשוב אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו¹³".

כלומר, לדעת הרמב"ם פנייתו של משה לפרעה הן רטוריות: 'ברגע שתאמר לי 'כן' – מוכח שאני שקרן, שאינך יכול לומר כן'. אולם, עקרון הבחירה החופשית התקדש עד כדי כך, עד שהראב"ע והספורנו סבורים שגם לפרעה נותרה בחירה:

"ואין ספק שלולא הכבדת הלב היה פרעה משלח את ישראל בלי ספק, לא על צד תשובה והכנעה לאל יתברך, שיתנחם מהיות מורד, אף על פי שהכיר גדלו וטובו, אלא על צד היותו בלתי יכול לסבול עוד את צרת המכות, כמו שהגידו עבדיו באמרם הטרם תדע כי אבדה מצרים וזאת לא היתה תשובה כלל. אבל אם היה פרעה חפץ להכנע לאל יתברך, ולשוב אליו בתשובה שלמה, לא היה לו מזה שום מונע. והנה אמר האל יתברך ואני אקשה את לב פרעה, שיתאמץ לסבול המכות ולא ישלח מיראת המכות את ישראל, למען שיתי אותותי אלה בקרבו, שמהם יכירו גדלי וטובי וישובו המצרים באיזו תשובה אמתית. ולמען תספר אתה ישראל הרואה בצרתם, באזני בנך להודיע שכל אלה יפעל אל עם גבר להשיבו אליו, וזה כשיפששו במעשיהם בבוא עליהם איזה פורענות¹⁴".

להסבר זה הקפיד הקב"ה שלא לשלול את הבחירה של פרעה. דווקא המכות היו עלולות לשלול מפרעה את הבחירה. האדישות שנתן ה' בליבו של פרעה, באה לאזן את רושם המכות, כך שאם יחזור בו, לא יהא זה מפחדן.

ד. התעלמות מניסים מגלה את עוצמת הבחירה החופשית

באמת דוגמאות רבות ישנן ליכולת המופלאה של האדם לעצום עיניו למובן מאליו. הרי עוד שתי דוגמאות מן הפסוקים:

(יא) וְאֵת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר פָּתַח הַבַּיִת הָכּוּ בַּסִּנּוֹרִים מִקֶּטָן וְעַד־גָּדוֹל וַיֵּלְאוּ לְמִצַּא הַפֶּתַח¹⁵:

¹² רש"י שמות פרק יב'.

¹³ רמב"ם הלכות תשובה פרק ו' הלכה ג'.

¹⁴ ספורנו שמות פרק ז'.

¹⁵ בראשית פרק יט'.

¹⁶ ירמיהו מב'.

מה עושה ציבור גדול שפוקד אותו עיוורון פלאי? האם יוזם הוא: 'כנס לבירור דרכנו?' או לחלופין: 'יום תענית ותשובה'? לא! אנשי סדום ממשיכים לנסות למצוא את הפתח. 'מה לנו עיוורון או לא. יש כאן אורחים שיש לתפוש'... דוגמה נוספת:

עם חורבן בית המקדש הראשון, התקיימו דברי ירמיהו. לאחר מות גדליה, נוצרה דילמה חדשה. האם לרדת למצרים? התייעצו עם ירמיהו והבטיחו שהפעם יצייתו לנבואתו...
ה' והמה אמרו אל-ירמיהו יהי ה' בנו לעד אמת ונאמן אם-לא ככל-הדבר אשר ישלחך ה' א-להיך אלינו כן נעשה:16

ירמיהו בשם ה' שלל את הירידה - העם ירד מצריימה בכל זאת, ושם עבד עבודה זרה. כאשר מחה - ירמיהו, השיבו לו:

טו ויענו את- ירמיהו כל-האנשים הידעים כי-מקטורות נשיתם לאלהים אחרים וכל-הנשים העמדות קהל גדול וכל-העם הישבים בארץ-מצרים בפתרוס לאמר: טז הדבר אשר-דברת אלינו בשם ה' איננו שמעים אליך: יז כי עשה נעשה את-כל-הדבר אשר-יצא מפינו לקטר למלכת השמים והסיד-לה נסכים פאשר עשינו אנחנו ואבתינו מלכינו ושרינו בערי יהודה ובחצות ירושלם ונשבוע-לחם ונהיה טובים ורעה לא ראינו: יח ומן-אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסיד-לה נסכים חסרנו כל ובחרב ובדב וקרב תמנו:17

עקשנות אפיקורסית שכזו, מעציבה ומכעיסה. אולם, אם חושבים על כך, יש בתכונה זו גם משהו יפה. אין עם ישראל הולך בדרך האמונה על ידי 'אילוף' של שכר ועונש, אלא על ידי אמונה עמוקה ב'ניסים נסתרים'. אולי המושג המתאים לתיאור עם ישראל בהקשר זה הוא: 'עם קשה עורף'.

"הוא לפעמים לרע, כי ישראל עם קשה עורף הם והם רחוקים מן התשובה, וכל זה שהם עומדים לא ישנו מעשיהם, אבל האומות שהם מתיחסים אל החומר שהוא בעל שנוי, קרובים ביותר אל התשובה"¹⁸

"מדת קשה עורף, שהכתוב מגנה בה ישראל, שאמר (דברים ט, ו) "כי עם קשה עורף אתה". אל תאמר כי מדה זאת אינה יוצאת מתכונה טובה, רק במה שיש לישראל נפש נבדלת בלתי חמרית, כי החומר הוא שמקבל התפעלות ואינו דבר מקוים, אבל הדבר שהוא נבדל אינו מתפעל לקבל שנוי, רק עומד. ולפיכך ישראל ממאנים לקבל תוכחה, ויש בהם קושי עורף לחזור בתשובה, הכל בשביל שאינם חמריים, אשר בעל החומר בלבד מתפעל, אבל ישראל, שהם רחוקים מן החמרי, אינם מתפעלים, רק עומדים בתכונתם. וכן כל המדות אשר הם בישראל, והם אינם טובים, הם באים מצד תכונת טובה, רק כי הם משתמשים בתכונה ההיא בדבר שאינו טוב"¹⁹.

ה. סוף רשע לתליה וסוף ישראל לאמונה

כגורלם של רשעים אחרים, כן היה גורלו של חזאל. המתריס הגדול נגד גילוי כבוד ה' בעולם, היה בעל כורחו שותף במיתתו לקידוש ה' ברבים בכרמל.

"מה עשה חזאל, עמד נגד נביאי הבעל ואמר להם, התחזקו ועמדו נגד אליהו, ואני אעשה להם דבר כמות שהבעל שולח לכם אש. מה עשה, לקח שני אבנים בידו ונעורת פשתן ונכנס במעי הבעל, מפני שהיה חלול, והכיש באבנים זה לזה כדי להדליק הנעורת. מיד הרגיש אליהו ברוח הקדש ואמר

לפניו, רבש"ע, בקשה גדולה בקשתי ממך ועשית, שהשבת רוחו של בן הצרפית, ועכשיו אני מבקש ממך שגאית אותו רשע במעי הבעל. מיד צוה הקדוש ברוך הוא לנחש ונשכו בעקבו ומת²⁰..

אלא שהקב"ה מלמדנו שהדרך הסופית לקידוש ה' היא קול דממה דקה, ו'רעש גדול' מוביל אליה..

"כבוד ה' מופיע דוקא בקול דממה דקה, בכל זאת צריכה ההכנה לכך להיות - "רוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים" אל קול הדממה הדקה צריכים להגיע מתוך הרעש הגדול. תפקידה של הקדמה זאת היא לרכז את הנפש, לשבר את הקליפות. אז היא מסוגלת לקלוט את קול הדממה הדקה²¹..

17. ירמיהו מד'.

18. חידושי אגדות למהר"ל סנהדרין דף לז עמוד א

19. נצח ישראל פרק כה'.

20. דברים רבה (ליברמן) נספח.

21. הרב נריה, נר למאור על פרשיות התורה / פרשת וילך / השירה הזאת.